

در این سخنرانی دو نکته مورد بحث قرار می‌گیرد. نکته اول مفهوم ساختار است. در زمینه مفهوم ساختار بیان خواهیم کرد که ساختار دارای چه اجزایی است. نکته دوم در مورد مشکلات و چالش‌های موجود در تحول ساختار خواهد بود. اما چگونگی برخورد با چالش‌های تحول مورد بحث واقع نخواهد شد.

ساختار دولت شامل مأموریت دولت (که نقش آن را در جامعه تبیین می‌کند) و عناصری است که توان دولت را در انجام آن مأموریت تعیین می‌نماید. در نمودار ۱ عناصر ساختار نشان داده شده است. اولین عنصر ساختار، مأموریت (Mission) است. وقتی از ساختار دولت سخن گفته می‌شود. فقط تعداد وزارت‌خانه‌ها، ساختار سازمانی آنها، یا نحوه ارتباط آنها با یکدیگر مطرح نیست بلکه مأموریت دولت، این موضوع که دولت چه کاره است و یا قرار است چه کاری انجام دهد، جزء مهمی از ساختار است که خود تعیین کننده بقیه اجزا نیز هست.

جزء دیگر ساختار دولت که بر اساس مأموریت تعیین می‌شود سازمان یا ساختار سازمانی دولت است. ساختار سازمانی دولت، وزارت‌خانه‌ها یا واحدهای سازمانی اصلی دولت و مأموریت هر یک از آنها را تعیین می‌کند. جمع مأموریت واحدهای سازمانی دولت باید مأموریت کل دولت را تحقق بخشد.

عنصر بعدی در ساختار دولت فرایندهای اصلی در ساختار دولت است. فرایندهای اصلی را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: (الف) فرایندهای مدیریتی و (ب) فرایندهای عملیاتی. فرایندهای عملیاتی، فرایندهایی هستند که انجام می‌شوند تا دولت خدمات را بر اساس مأموریتش برای ذی نفعان انجام دهد. فرایندهای مدیریتی، فرایندهایی هستند که هماهنگیها و پشتیبانی لازم را برای انجام فرایندهای عملیاتی فراهم می‌سازند. برای روشن تر شدن مفهوم این دو نوع فرایند که از اجزای مهم ساختار دولت هستند توضیحات بیشتری لازم است.

یکی از مثالهای فرایندهای مدیریتی در دولت بودجه ریزی و کنترل است.

بودجه ریزی بیان می‌کند که چه فعالیتهايی برای تهیه و تصویب و ابلاغ بودجه انجام و بودجه در چه چارچوبی تهیه می‌شود. کنترل اجرای بودجه با چه فعالیتها و با چه کیفیتی انجام می‌گردد. ساختار نظام کنترل چگونه است؟ گزارش‌های کنترلی کدام اند؟ چه فعالیتها، تصمیمات، و اقداماتی در کنترل و توسط چه مراکز یا واحدهایی انجام می‌شود؟ ملاحظه می‌فرمایید که فرایند بودجه ریزی و کنترل از فرایندهای مهم مدیریتی است که باید جزء مهمی از

تحول ساختار دولت از نگاه سیستمی*

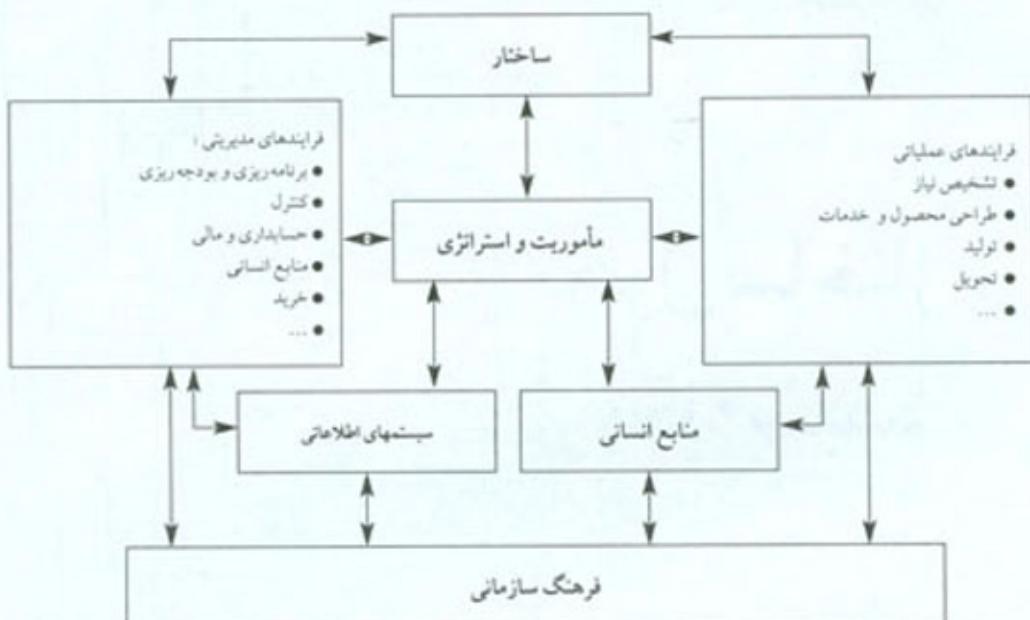

ندهد، دولت در انجام مأموریتش موفق نخواهد بود. لذا یکی از عناصر مهم ساختار دولت فرایندهای مربوط به نیروی انسانی خواهد بود.

بالاخره مثال دیگری از فرایندهای مدیریتی در ساختار دولت، فرایند خرید و تدارکات است. دولت برای انجام عملیات لازم جهت ارائه خدمات خود نیاز به کالاهای خدماتی دارد که در فرایندهای عملیاتی مورد استفاده قرار گیرد. چگونگی خرید و تأمین این کالاهای خدمات در فرایند تدارک و خرید مشخص می‌شود. تأخیر در انجام خرید، یا خرید با قیمت زیاد و کیفیت کم موجب کاهش راندمان و کارایی دولتی می‌شود.

نوع دوم فرایندها، فرایندهای عملیاتی هستند. فرایندهای عملیاتی مجموعه فعالیتهایی را در بر می‌گیرد که در آن کالا یا خدمتی که قرار است دولت به مردم ارائه دهد تولید و ارائه می‌شود. به عنوان مثال وزارت جهاد کشاورزی تشکیل شده است تا به کشاورزان خدماتی

ساختار دولت تلفی شود. مثال دیگری از فرایندهای مدیریتی، حسابداری در دولت است. حسابداری در دولت شامل چه فعالیتهایی است؟ مبتنی بر چه اصولی است؟ و چه نتایجی را به دست می‌دهد؟ فرایند حسابداری ممکن است بر اساس اصول حسابداری نقدي شکل گرفته باشد. در حسابداری نقدي قیمت تمام شده خدمات دولت را نمی‌توان با دقت به دست داد. آنچه در یک سال هزینه می‌شود جزو هزینه‌های همان سال است، اگرچه هزینه انجام شده صرف خرید کالاهای سرمایه‌ای شود که چندین سال پس از تولید خدمات مورد استفاده قرار می‌گیرد. فرایند حسابداری ممکن است بر اساس اصول حسابداری تعهدی شکل گرفته باشد که در آن محاسبه قیمت تمام شده خدمات دولتی میسر می‌شود. به دست آوردن قیمت تمام شده خدمات و کالاهای ارائه شده توسط دولت ساختاری فراهم می‌سازد که بتوان هزینه تمام شده کالاهای خدمات را به نحو بهتر و روشن تری به دست داد و

نمودار ۱. تعاویش اجزای ساختار

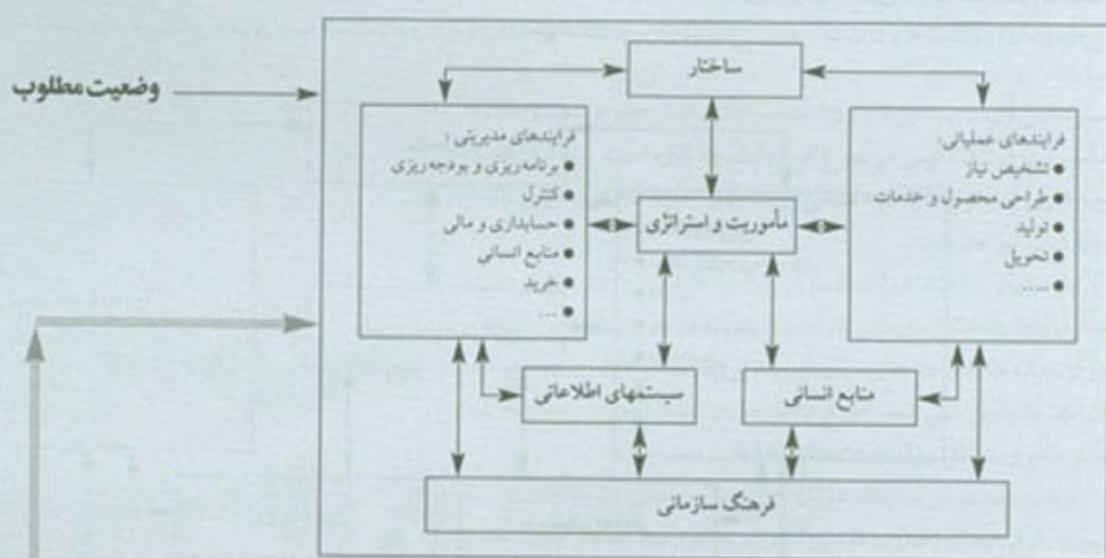
ارائه دهد و موجب بهبود و توسعه بخش کشاورزی شود. وزارت جهاد کشاورزی باید طی فرایندی نیاز کشاورزان به خدماتی را که لازم دارند تشخیص دهد، طی فرایندی باید خدمات لازم پس از رفع این نیاز را طراحی کند، طی فرایندی این خدمات را تولید و ارائه دهد. مجموعه فرایندهایی را عملیاتی می‌نامند که به تشخیص نیازی پیشگامد که برآوردن آن در حوزه مأموریت دولت باشد، راهکارهای تأمین آن نیاز را طراحی و خدمات لازم را برای رفع آن تولید کند و تحويل دهد. چگونگی انجام این عملیات راندمان و کارایی وزارت جهاد کشاورزی یا دستگاه دولت را در انجام مأموریتش تعیین می‌کند. اگر این فرایندها درست انجام نشود، ممکن است نیاز به درستی

تصمیمات بهتری در مورد روش کارها اتخاذ و هزینه‌های را به نحو موثرتری کنترل کرد. مثال دیگری از فرایندهای مدیریتی، فرایندهای مربوط به نیروی انسانی در دولت است. فرایندهای انتخاب، استخدام، آموختش و توسعه، ارزیابی، ارتقا، تعیین و پرداخت حقوق و مزایا، ارزیابی عملکرده، و عزل و نصب مدیران از جمله این فرایندهاست. فرایندهای نیروی انسانی کیفیت نیروی انسانی دولت و توانایی آن را در انجام مأموریتش تعیین می‌کند. اگر ساختار تشکیلاتی دولت به بهترین نحوی طراحی شود ولی فرایندهای نیروی انسانی، نیروی انسانی توانا، و علاقه‌مندو یا انگیزه‌را در ساختار تشکیلات جای

جزء مهم دیگر ساختار، سیستم‌های مدیریتی در دولت است که یکی از انواع مهم آنها، سیستم‌های اطلاعاتی در دولت است. سیستم‌های اطلاعاتی فرایندهای عملیاتی و پشتیبانی را حمایت می‌کنند. در این سیستم‌های اطلاعاتی مشخص می‌شود چه اطلاعاتی جمع آوری و تولید یا از اطلاعات تولید شده چه عناصری برای ذخیره سازی پرداشت می‌شود، چگونه اطلاعات جمع آوری و تولید شده، پس از ذخیره و بازیابی شدن و به نقاط تصمیم گیر متنقل می‌شود. حتی ممکن است بر روی سیستم اطلاعاتی نظامی جهت تصمیم سازی و یا کمک و حمایت از تصمیم گیری پنا شود. با توجه به پیشرفت تکنولوژیهای اطلاعاتی و مخابراتی، امکانات زیادی برای بازسازی سیستم‌های اطلاعاتی در پیوند با فرایندهای مدیریتی ایجاد شده است. استفاده بجا از تکنولوژیهای جدید اطلاعاتی و مخابراتی امکان

تشخیص داده نشود و دولت به کاری بپردازد که نیاز عمده‌ای را هدف قرار نمی‌دهد، یا نحوه طراحی و تولید آن غیر کارآ و همراه با اسراف و اثلاف منابع باشد، یا کیفیت خدمات ارائه شده نازل باشد. لذا فرایندهای عملیات در تعیین کارایی و راندمان دولت بسیار موثرند و جزء مهمی از ساختار دولت هستند.

همیت فرایندها به حدی جسدی است که بدون مهندسی مجدد آنها افزایش کارایی و راندمان دولت امکان پذیر نیست. اگر قرار باشد بودجه جاری دولت تعديل شود ولی کیفیت و کیفیت خدمات لازم ارائه شده توسط دولت کاهش نیابد بلکه بهبود باید، تنها با بازطراحی مجدد یا مهندسی مجدد فرایندها ممکن است. بدون انجام این کار، افزایش بودجه جاری برای تأمین مالی فرایندهای غیر کارآمد و بعضی غیر ضروری و رو به گسترش، ادامه می‌یابد.

نمودار ۲. تغییر وضعیت از یک ساختار به ساختار دیگر

تحدید طراحی فرایندها را برای افزایش سرعت ارائه خدمات، کاهش هزینه، و بهبود کیفیت خدمات تولید شده فراهم ساخته است. یک دیگر از سیستمهای مدیریتی مهم، سیستم مدیریت نیروی انسانی است که در پیوند قوی با فرایندهای منابع انسانی است. سیستم مدیریت منابع انسانی کیفیت نیروی انسانی دولت و انگیزه و توانایی آن را تعیین می کند که عامل سیار مهمی در ساختار دولت است.

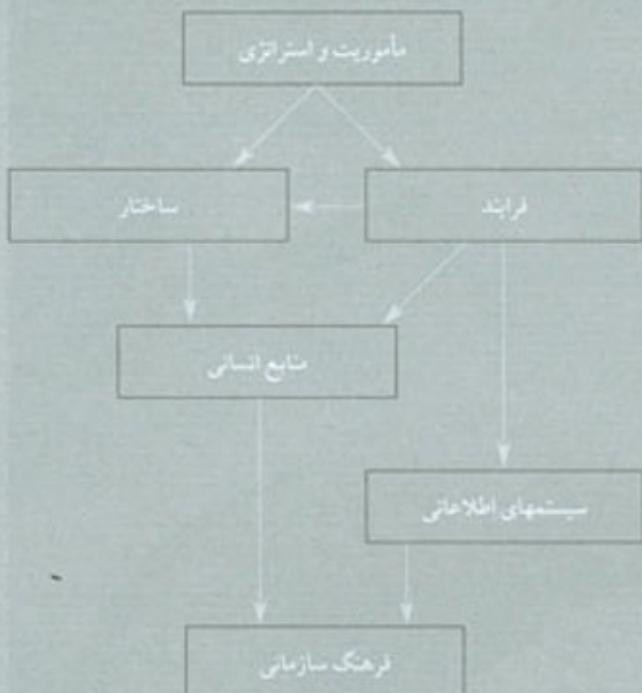
همه عنصر ساختار که در بالا بحث شد بر عنصر پایدار و دیر تغییر دیگری استوار است که آن فرهنگ سازمانی در دولت است. فرهنگ سازمانی تعیین کننده ارزش‌های حرفه‌ای و رفتاری حاکم در سازمان است. فرهنگ سازمانی عواملی نظری میزان اهمیت و تقدیم به بهره‌وری و کارآیی، میزان توجه به ارزش و کرامات انسانی مراجعه کنندگان، درستی، و شایستگی را به عنوان معیار برخوردار با کارکنان تعیین می کند. فرهنگ سازمانی فضایی ایجاد می کند که امکان پیاده سازی فرایندها با انجام کارهای خاصی را ممکن یا غیر ممکن می سازد.

فرهنگ سازمانی به عنوان عنصری نامحسوس بخش مهمی از ساختار دولت را می سازد و بر کارایی و بهره‌وری آن اثر می گذارد. بنابراین، وقتی سخن از ساختار دولت به میان می آید همه اجزای مزبور یعنی مأموریت، ساختار تشکیلاتی، فرایندها، سیستمهای اطلاعاتی و فرهنگ سازمانی را شامل می شود. این اجزا بر هم اثر می گذارند. وقتی از تغییر یا تحول ساختار دولت در سخن می گوییم، تغییر و تحول در تمام اجزای مزبور را باید در نظر بگیریم. تحول و تغییر ساختار دولت یعنی تحول از یک ساختار نامطلوب به یک ساختار مطلوب. نمودار ۲، دو وضعیت ساختار و تغییر از یک ساختار به ساختار دیگر را مشخص می کند.

یکی از راههای فکر کردن در مورد تحول از ساختار نامطلوب به ساختار مطلوب نوعی تفکر خطی و یکطرفه است. در این نوع تفکر، ممکن است بحث تحول از عنصر مأموریت شروع شود، بحث در مورد اینکه مأموریت دولت چیست و یا چه باید باشد بحثی است که در سالهای اخیر در کشور مطرح بوده است. محدوده اعمال حاکمیت و جداسازی آن از نصیحتی گری به عنوان نقش دولت از جمله بحثهای مربوط به مأموریت دولت است.

در تفکر خطی بعد از تعیین مأموریت دولت ممکن است در مورد ساختار سازمانی دولت صحبت شود. در این زمینه، بحث از این خواهد بود که برای تحقق مأموریت دولت چه ساختار تشکیلاتی لازم است. ولی شیوه‌های جدیدتر طراحی ساختار تشکیلات آن است که

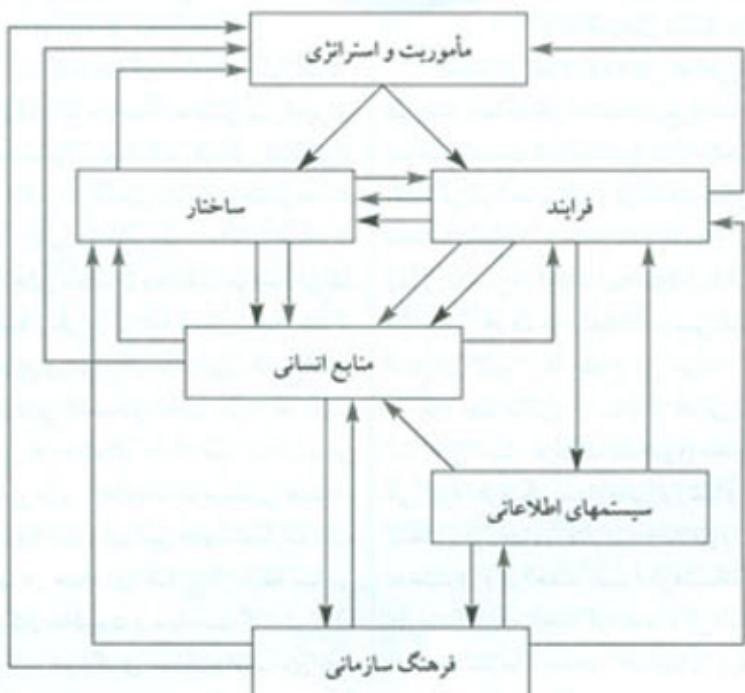
نمودار ۳. جریان خطی در تغییر ساختار.

فرایندهای به چه اطلاعاتی نیاز دارد، این اطلاعات در کجا تولید می‌شود چنگونه جمع آوری و ذخیره سازی شود و به چه سان به نقاط تصمیم‌گیری منتقل شود و در اختیار تصمیم‌گیران و مجریان فرایندها قرار گیرد. بعد از طراحی سیستمها نیز می‌توان به سراغ فرهنگ سازی رفت و عناصر و فرهنگ سازمانی مناسب فرایندها و مأموریتها را مشخص کرد و نسبت به توسعه و جاری سازی فرهنگ مناسب در سازمان اقدام کرد.

متأسفانه در دنیای واسع تحول در ساختار سازمانی پیجده تر از آن است که بتواند به طور خطی و به نحو بالا طراحی شود و به اجرا درآید. این پیجده‌گی ناشی از تعاملات مختلفی است که بین اجزای ساختار بین اجزای ساختار و عناصر محیطی یا ذی نفعانی برقرار

فرایندهای اصلی لازم برای تحقق مأموریت سازمان شناسایی و طراحی شوند و ساختار سازمان برای انجام فرایندها به نحو روان و کارا طراحی شود. نسودار ۳، جریان خطی تغییر ساختار را نشان می‌دهد.

بدین منظور، ممکن است مأموریت دولت به چند زیر مأموریت شکته شود. برای انجام مأموریت و زیر مأموریتها فرایندهای اصلی لازم تعیین می‌شود. زیر فرایندهای مربوط به فرایندهای اصلی نیز تعیین می‌شود. آنگاه ساختار سازمانی مناسب برای انجام فرایندها و زیر فرایندها طراحی می‌شود. این شیوه طراحی سازمان را می‌توان در سطوح مختلف تشکیلات دولت به کار برد. کاربرد آن در سطوح بالاتر، کلی تر و مجردتر می‌شود ولی در سطوح پایین تر سازمان

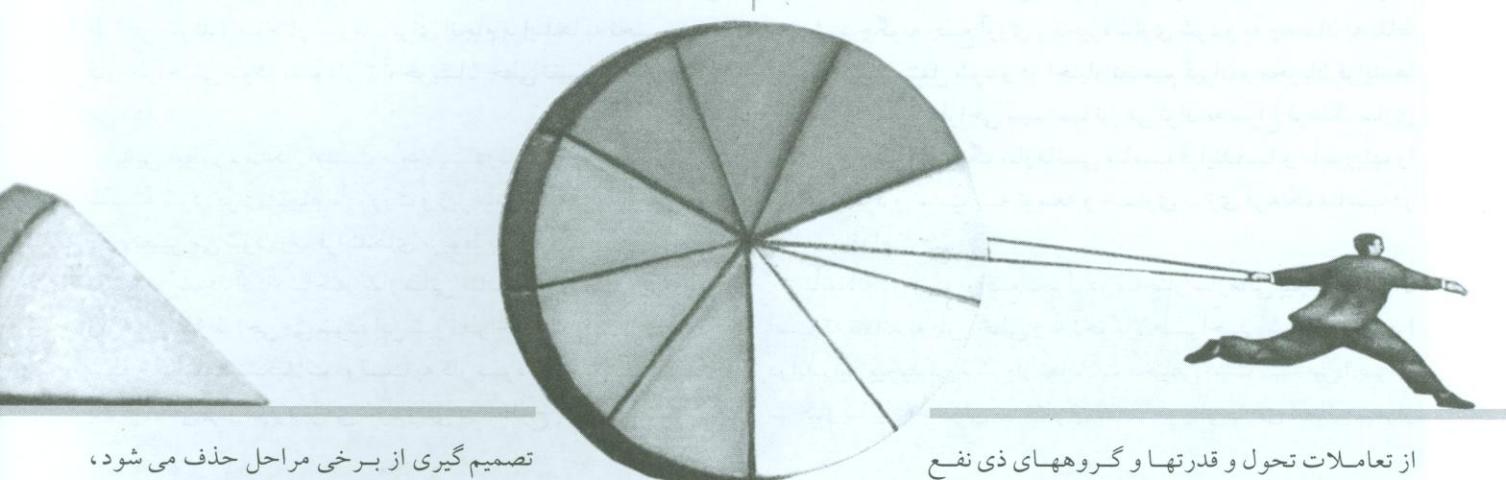

نمودار ۴. تعامل شعاعیک اجزای ساختار برای مقاومت در برابر تحول

است که از ساختار تاثیر می‌پذیرند. تعاملات بین تحول ساختاری و عوامل بیرونی زمانی فعل می‌شود که تحول ساختار به منافع برخس ذی نفعان اثر منفی پگذارد. این ذی نفعان می‌توانند گروهی از مردم یا قدرتمندانی باشند که از تحول آسیب می‌بینند. این قدرتمندان که صاحبان نفوذ سیاسی و اداری هستند می‌توانند جلو تحول را سد کنند یا آن را در جهت منافع خود سوق دهند.

چنانچه افراد و گروههای صاحب قدرت و نفوذ از تحول ساختاری در دولت آسیب بیشتر و اراده کنند که جلو تحولات را برای حفظ منافع خود سد کنند، تحولات ساختاری با مشکل مواجه می‌شود، اگرچه تحول مورد نظر متخصص منافع دولت و ملت باشد. این حوزه

فرایندهای جزئی تر و مشخص تر می‌شود. در سطح خیلی کلی و بالا این روش برای تعیین ساختار سازمانی کل دولت و در سطح بعدی برای تعیین ساختار تشکیلاتی وزارتاخانه ها و در سطوح پایین برای تعیین ساختار تشکیلاتی وزارتاخانه ها و در سطوح پایین تر برای تعیین ساختارها سازمانها و ادارات کل ممکن است به کار رود. ساختارهای سازمانی در هر سطح باید به نوعی تعیین شوند که فرایندها بتوانند در آن به طور روان و با کمترین تداخل پارکت و برگشت بین واحدهای سازمانی انجام شود. در این شیوه تفکر، بعد از تعیین مأموریت، فرایندها، و ساختار سازمانی می‌توان در مورد سیستمهای لازم برای حمایت از زیر فرایندها فکر کرد و آنها را تبیین و طراحی کرد. در مرحله طراحی سیستمها بررسی می‌شود که انجام

تصمیم‌گیری از برخی مراحل حذف می‌شود، و ناطمنانی نسبت به عملکرد فرایندهای جدید ایجاد می‌شود. همه این عوامل موجب بروز مقاومت می‌شوند. این مقاومتها ممکن است صریح و علی‌بُشَّری باشد. مقاومتها غیر علی‌بُشَّری به صورت سنگ‌اندازی در راه تحول، چوب لای چرخ تحول گذاشتند، و تحریک و ترساندن دیگران انجام می‌شود تا سرانجام حامیان تحول را خسته و مدیران را از پی‌گیری تحول پشیمان کنند. هر زمانی سخن از تحول به میان آید از گوش و کنار سازمان سخنانی مانند "این حرف‌ها اینجا کار نمی‌کند" یا "در اینجا ما طور دیگری عمل می‌کنیم" زیاد مطرح می‌شود.

جزء مهم دیگری از ساختار که می‌تواند مانع تحول شود فرهنگ سازمانی است. فرهنگ به طرق مختلف با تحول در تعامل قرار می‌گیرد. فرهنگ سازمانی ارزش‌های حاکم بر سازمان، خوبها و بدھا، و نورمه‌های رفتاری و اخلاقی را معلوم می‌کند. اگر بی‌اعتنایی به مشتری و مراجعه جزء فرهنگ سازمان باشد، تحول سازمان کارمندگر ابه مراجعه گرای سادگی امکان پذیر نیست. اگر بیکار کردن افراد در سازمان معادل "نان آنها را برید" باشد و "نان کسی را ببریدن" ضد ارزش باشد، آنگاه هر تحولی که بخواهد منجر به تعدیل نیروی انسانی شود با مشکل فرهنگی مواجه است.

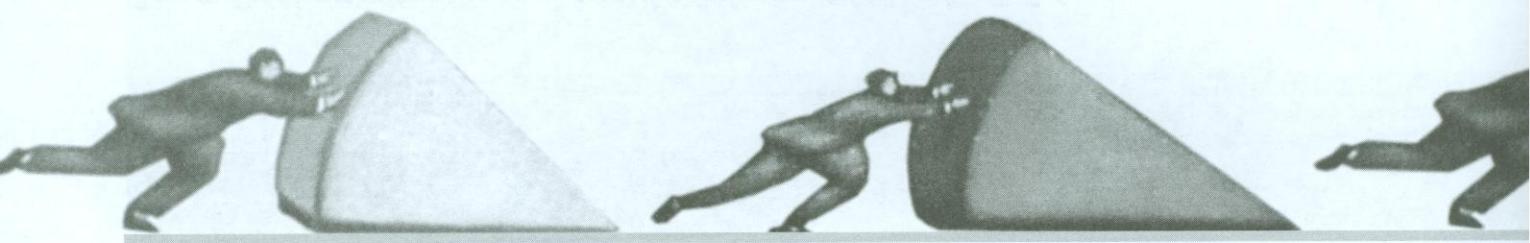
بنابراین، ملاحظه می‌فرمایید که اجزای مختلف ساختار اعم از مأموریت، سازمان، فرایندها، سیستمهای فرهنگ با یکدیگر در تعامل اند و برای تحول مانع ایجاد می‌کنند. نمودار ۴ به طور شماتیک تعامل اجزای ساختار را برای مقاومت در مقابل تحول ساختار نشان می‌دهد. به همین دلیل تحول ساختار مشکل و پیچیده است و مدیریت موفقیت آمیز تحول در ساختار مجموعه بزرگی نظیر دولت بسیار پیچیده است و به سختی اتفاق می‌افتد.

ذکر دو مثال از پیچیدگی تحول و عدم تلفیق در انجام آن شاید به روشن شدن مشکلات کمک کند. قبل از پیروزی انقلاب سخن از عدم تمرکز بود. تمرکز همه چیز در تهران مورد انتقاد بود. بعد از انقلاب عدم تمرکز باشدت بیشتری مورد نظر بود. ولی چرا بعد از گذشت چند دهه عدم تمرکز صورت نگرفت؟ آیا همه مدیران ارشدی که

از تعاملات تحول و قدرتها و گروههای ذی نفع خارج از دولت موضوع بحث مانیست. در اینجا موانع

ناشی از تعامل بین اجزا و عناصر ساختار مورد بحث قرار می‌گیرد. حتی اگر موانع بیرونی وجود نداشته باشد، تعامل بین اجزاء ساختار می‌تواند موانعی در جهت تحول ایجاد کند. فرض کنید قرار باشد مأموریت دولت تغییر کند، تغییر در مأموریت بر ساختار قدرت در داخل دولت تاثیر می‌گذارد. تغییر در مأموریت، اگر قدرت عناصری از سازمان دولت را کاهش دهد، با مخالفت مواجه خواهد شد. به عنوان مثال، در جریان تهیه یکی از برنامه‌ها پیشنهاد شد که وزارت‌خانه‌ها تصدی گری شرکت‌های دولتی را از مأموریت خارج کنند. شرکت‌های عمدۀ به صورت موجودیتی اقتصادی تحت عنوان حاکمیت شرکتی و جدا از وزارت‌خانه خاص اداره شوند. در آن صورت ارزیابی عملکرد مدیران شرکتها از ارزیابی وزرا، که مقامات سیاسی هستند، منفک می‌شود. شرکتها تحت قواعد و قوانین قانون تجارت اداره می‌شوند و سؤال و جواب از آنها در حیطه ای خارج از حیطه سیاسی انجام می‌شود. دولت و وزرا به کار حاکمیت و سیاست گذاری کلان می‌پردازند. مدیران شرکتها هم باید جوابگوی عملکرد اقتصادی آنها و جدا از باشندو عزل و نصب آنها بر اساس عملکرد اقتصادی آنها و جدا از ملاحظات سیاسی و حاکمیتی اتفاق می‌افتد. وقتی این مسئله در جمعی از وزرا که شرکت در حیطه مسئولیت خود دارای شرکت‌هایی بودند مطرح شد، اکثر آنها مسئله را رد کردند. فقط یک نفر بود که با آن مخالفتی نداشت. بالاخره پیشنهاد رد و موضوع منتفی شد. در این مثال، موضوع تغییر در مأموریت و حوزه کار چند وزارت‌خانه مطرح بود. نسبت به این تغییر که موجب انتقال امکانات اقتصادی از حوزه تصدی وزرا می‌شد. عکس العمل نشان دادند و تحول در ابتدای راه متوقف شد.

مقاومت در مقابل تحول می‌تواند در تغییر فرایندها نیز مشاهده شود. وقتی فرایندهای برای مدتی جریان داشته باشد، کارکنان آن را فرامی‌گیرند و به آن عادت می‌کنند. تغییر در فرایندهای ممکن است ایجاب کند که افراد روش‌های جدید انجام کار را فراگیرند؛ برخی مهارتها، طرز فکرها و افراد از جریان کار حذف می‌شوند، قدرت

سخن از عدم تمرکز می‌زدند به آن معتقد نبودند؟ نه واقعاً این طور

نبوده است. بلکه عدم تمرکز نیاز به یک تحول دارد. فرایند انجام امور باید تغییر کند، نظام تصمیم‌گیری و کنترل مدیریتی باید تغییر کند، نظام اطلاعات و اطلاع رسانی باید عوض شود، و مأموریت برخی واحدهای سازمانی باید تغییر کند. تغییر و تحول در این جنبه‌های مختلف در تعامل با یکدیگر مانع ایجاد می‌کنند. اگر نظام کنترل مدیریت به نحو مناسبی تغییر نکند، تغییر و عدم تمرکز در تصمیم‌گیری به سختی امکان پذیر می‌شود. جریان اطلاعات و اطلاع رسانی جدیدی برای عدم تمرکز لازم است. نظام اطلاعاتی موجود با عدم تمرکز سازگار نیست. عدم تمرکز قدرت تصمیم‌گیری را جا به جا می‌کند، ساختار قدرت همواره با این جا به جایی موافقت نمی‌کند. در مجموع، این تعاملات و تأثیرات متقابل، از عملی شدن عدم تمرکز جلوگیری کردند. یا نمونه‌ای دیگر رادر نظر بگیرید که مربوط به ۷ یا ۸ سال گذشته است. می‌گویند قبل از انقلاب تعداد کارکنان وزارت امور خارجه حدود ۱۵۰۰ نفر بود ولی در

اواسط دهه ۱۳۷۰ به ۷ تا ۸ هزار نفر رسیده بود. در این مدت، تعداد کشورهای دنیا هر گز چنین افزایشی نداشته است. زمانی که آقای خرازی وزارت خود را شروع کردند

می‌خواستند به وضع نیروی انسانی وزارت‌خانه برسند و آن را از نظر تعداد تعدیل و از نظر کیفیت ارتقا دهند. به خصوص شاید فکر می‌کردند همه نیروهایی که اضافه شده اند از کیفیت لازم برای کار در آن وزارت‌خانه برخوردار نبوده‌اند. این کار مستلزم تعديل نیروی انسانی بود. انجام این کار با مخالفتهای زیادی از داخل و خارج مواجه می‌شد.

می‌گویند زمانی قرار بود مأموریت یکی از نیروهای خدماتی در وزارت خارجه مزبور لغو شود یا دیگر به مأموریت اعزام نشود. گویا آن شخص به عنوان اعتراض تهدید به آتش زدن خود می‌کند. ممکن است بسیاری از نیروهایی که در آن وزارت‌خانه مشغول به کارند با افراد ذی نفوذی در خارج از وزارت‌خانه مرتبط باشند. لذا هر گونه جا بجا یی یا تعديل نه تنها با مخالفتهایی از داخل وزارت‌خانه مواجه می‌شود بلکه نیروهای موثر و قدرتمند بیرون وزارت‌خانه نیز فعال

* متن سخنرانی ارائه شده در دومین هم اندیشی برنامه ریزان و اندیشمندان تحت عنوان "سیاستها و مدیریت برنامه های رشد و توسعه"، که روزهای ۱۹-۱۶ اسفندماه ۱۳۸۲ در تهران برگزار شد.

** برای کسب اطلاعات بیشتر به کتاب زیر مراجعه شود:

●Peter Senge, et al. *The Dance of Change*, (New York: Doubleday, 1999).

